

Correctievoorschrift VWO

2016

tijdvak 1

filosofie

Het correctievoorschrift bestaat uit:

- 1 Regels voor de beoordeling
- 2 Algemene regels
- 3 Vakspecifieke regels
- 4 Beoordelingsmodel
- 5 Inzenden scores
- 6 Bronvermeldingen

1 Regels voor de beoordeling

Het werk van de kandidaten wordt beoordeeld met inachtneming van de artikelen 41 en 42 van het Eindexamenbesluit VO.

Voorts heeft het College voor Toetsen en Examens op grond van artikel 2 lid 2d van de Wet College voor toetsen en examens de Regeling beoordelingsnormen en bijbehorende scores centraal examen vastgesteld.

Voor de beoordeling zijn de volgende aspecten van de artikelen 36, 41, 41a en 42 van het Eindexamenbesluit VO van belang:

- 1 De directeur doet het gemaakte werk met een exemplaar van de opgaven, de beoordelingsnormen en het proces-verbaal van het examen toekomen aan de examinerator. Deze kijkt het werk na en zendt het met zijn beoordeling aan de directeur. De examinerator past de beoordelingsnormen en de regels voor het toekennen van scorepunten toe die zijn gegeven door het College voor Toetsen en Examens.
- 2 De directeur doet de van de examinerator ontvangen stukken met een exemplaar van de opgaven, de beoordelingsnormen, het proces-verbaal en de regels voor het bepalen van de score onverwijld aan de directeur van de school van de gecommitteerde toekomen. Deze stelt het ter hand aan de gecommitteerde.

- 3 De gecommiteerde beoordeelt het werk zo spoedig mogelijk en past de beoordelingsnormen en de regels voor het bepalen van de score toe die zijn gegeven door het College voor Toetsen en Examens.
De gecommiteerde voegt bij het gecorrigeerde werk een verklaring betreffende de verrichte correctie. Deze verklaring wordt mede ondertekend door het bevoegd gezag van de gecommiteerde.
- 4 De examinerator en de gecommiteerde stellen in onderling overleg het behaalde aantal scorepunten voor het centraal examen vast.
- 5 Indien de examinerator en de gecommiteerde daarbij niet tot overeenstemming komen, wordt het geschil voorgelegd aan het bevoegd gezag van de gecommiteerde. Dit bevoegd gezag kan hierover in overleg treden met het bevoegd gezag van de examinerator. Indien het geschil niet kan worden beslecht, wordt hiervan melding gemaakt aan de inspectie. De inspectie kan een derde onafhankelijke corrector aanwijzen. De beoordeling van deze derde corrector komt in de plaats van de eerdere beoordelingen.

2 Algemene regels

Voor de beoordeling van het examenwerk zijn de volgende bepalingen uit de regeling van het College voor Toetsen en Examens van toepassing:

- 1 De examinerator vermeldt op een lijst de namen en/of nummers van de kandidaten, het aan iedere kandidaat voor iedere vraag toegekende aantal scorepunten en het totaal aantal scorepunten van iedere kandidaat.
- 2 Voor het antwoord op een vraag worden door de examinerator en door de gecommiteerde scorepunten toegekend, in overeenstemming met het bij de toets behorende correctievoorschrift. Scorepunten zijn de getallen 0, 1, 2, ..., n, waarbij n het maximaal te behalen aantal scorepunten voor een vraag is. Andere scorepunten die geen gehele getallen zijn, of een score minder dan 0 zijn niet geoorloofd.
- 3 Scorepunten worden toegekend met inachtneming van de volgende regels:
  - 3.1 indien een vraag volledig juist is beantwoord, wordt het maximaal te behalen aantal scorepunten toegekend;
  - 3.2 indien een vraag gedeeltelijk juist is beantwoord, wordt een deel van de te behalen scorepunten toegekend in overeenstemming met het beoordelingsmodel;
  - 3.3 indien een antwoord op een open vraag niet in het beoordelingsmodel voorkomt en dit antwoord op grond van aantoonbare, vakinhoudelijke argumenten als juist of gedeeltelijk juist aangemerkt kan worden, moeten scorepunten worden toegekend naar analogie of in de geest van het beoordelingsmodel;
  - 3.4 indien slechts één voorbeeld, reden, uitwerking, citaat of andersoortig antwoord gevraagd wordt, wordt uitsluitend het eerstgegeven antwoord beoordeeld;
  - 3.5 indien meer dan één voorbeeld, reden, uitwerking, citaat of andersoortig antwoord gevraagd wordt, worden uitsluitend de eerstgegeven antwoorden beoordeeld, tot maximaal het gevraagde aantal;
  - 3.6 indien in een antwoord een gevraagde verklaring of uitleg of afleiding of berekening ontbreekt dan wel foutief is, worden 0 scorepunten toegekend tenzij in het beoordelingsmodel anders is aangegeven;

- 3.7 indien in het beoordelingsmodel verschillende mogelijkheden zijn opgenomen, gescheiden door het teken /, gelden deze mogelijkheden als verschillende formuleringen van hetzelfde antwoord of onderdeel van dat antwoord;
- 3.8 indien in het beoordelingsmodel een gedeelte van het antwoord tussen haakjes staat, behoeft dit gedeelte niet in het antwoord van de kandidaat voor te komen;
- 3.9 indien een kandidaat op grond van een algemeen geldende woordbetekenis, zoals bijvoorbeeld vermeld in een woordenboek, een antwoord geeft dat vakinhoudelijk onjuist is, worden aan dat antwoord geen scorepunten toegekend, of tenminste niet de scorepunten die met de vakinhoudelijke onjuistheid gemoeid zijn.
- 4 Het juiste antwoord op een meerkeuzevraag is de hoofdletter die behoort bij de juiste keuzemogelijkheid. Voor een juist antwoord op een meerkeuzevraag wordt het in het beoordelingsmodel vermelde aantal scorepunten toegekend. Voor elk ander antwoord worden geen scorepunten toegekend. Indien meer dan één antwoord gegeven is, worden eveneens geen scorepunten toegekend.
- 5 Een fout mag in de uitwerking van een vraag maar één keer worden aangerekend, tenzij daardoor de vraag aanzienlijk vereenvoudigd wordt en/of tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld.
- 6 Een zelfde fout in de beantwoording van verschillende vragen moet steeds opnieuw worden aangerekend, tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld.
- 7 Indien de examinerator of de gecommiteerde meent dat in een examen of in het beoordelingsmodel bij dat examen een fout of onvolkomenheid zit, beoordeelt hij het werk van de kandidaten alsof examen en beoordelingsmodel juist zijn. Hij kan de fout of onvolkomenheid mededelen aan het College voor Toetsen en Examens. Het is niet toegestaan zelfstandig af te wijken van het beoordelingsmodel. Met een eventuele fout wordt bij de definitieve normering van het examen rekening gehouden.
- 8 Scorepunten worden met inachtneming van het correctievoorschrift toegekend op grond van het door de kandidaat gegeven antwoord op iedere vraag. Er worden geen scorepunten vooraf gegeven.
- 9 Het cijfer voor het centraal examen wordt als volgt verkregen.
Eerste en tweede corrector stellen de score voor iedere kandidaat vast. Deze score wordt meegedeeld aan de directeur.
De directeur stelt het cijfer voor het centraal examen vast op basis van de regels voor omzetting van score naar cijfer.
- NB1 Het College voor Toetsen en Examens heeft de correctievoorschriften bij regeling vastgesteld. Het correctievoorschrift is een zogeheten algemeen verbindend voorschrift en valt onder wet- en regelgeving die van overheidswege wordt verstrekt. De corrector mag dus niet afwijken van het correctievoorschrift.
- NB2 Het aangeven van de onvolkomenheden op het werk en/of het noteren van de behaalde scores bij de vraag is toegestaan, maar niet verplicht.
Evenmin is er een standaardformulier voorgeschreven voor de vermelding van de scores van de kandidaten.
Het vermelden van het schoolexamencijfer is toegestaan, maar niet verplicht.
Binnen de ruimte die de regelgeving biedt, kunnen scholen afzonderlijk of in gezamenlijk overleg keuzes maken.

NB3 Als het College voor Toetsen en Examens vaststelt dat een centraal examen een onvolkomenheid bevat, kan het besluiten tot een aanvulling op het correctievoorschrift. Een aanvulling op het correctievoorschrift wordt zo spoedig mogelijk nadat de onvolkomenheid is vastgesteld via Examenblad.nl verstuurd aan de examensecretarissen.

Soms komt een onvolkomenheid pas geruime tijd na de afname aan het licht. In die gevallen vermeldt de aanvulling:

NB

Als het werk al naar de tweede corrector is gezonden, past de tweede corrector deze aanvulling op het correctievoorschrift toe.

Een onvolkomenheid kan ook op een tijdstip geconstateerd worden dat een aanvulling op het correctievoorschrift te laat zou komen.

In dat geval houdt het College voor Toetsen en Examens bij de vaststelling van de N-term rekening met de onvolkomenheid.

3 Vakspecifieke regels

Voor dit examen kunnen maximaal 45 scorepunten worden behaald.

Voor dit examen zijn geen vakspecifieke regels vastgesteld.

4 Beoordelingsmodel

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

Opgave 1 Twijfel in de rechtbank

1 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een weergave van het onderscheid dat Peirce maakt tussen echte en artificiële twijfel: echte twijfel is serieuze, levende twijfel en artificiële twijfel is een vergezocht sceptisch alternatief 1
- een uitleg dat Peirce de twijfel van jurylid 8 zou bestempelen als echte twijfel: het betreft hier een serieuze zoektocht naar het schuldig zijn van de jongen 1
- een argumentatie met de conclusie van de zeparapadox welke kritiek Dretske zou geven op jurylid 7: het sceptisch alternatief dat het gebouw kan instorten is niet relevant in de context van de rechtzaak, zoals de mogelijkheid van geverfde ezels niet relevant is in de context van een normale dierentuin 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Peirce onderscheidt echte en artificiële twijfel. Echte twijfel is serieuze, levende twijfel, waar we tegenaan lopen in een zoektocht naar ware kennis, terwijl artificiële twijfel een kunstmatig, vergezocht sceptisch alternatief betreft 1
- Twijfelen aan de schuld van de jongen zou volgens Peirce een voorbeeld zijn van echte twijfel: nr. 8 twijfelt omdat het hier om een serieuze zoektocht gaat naar het schuldig of onschuldig zijn van de jongen aan de moord op zijn vader, waarbij de twijfel hem overkomt en hij besluiteloosheid toont: “Ik weet het niet. Misschien wel niet” en: “Stel dat we het mis hebben” 1
- De conclusie van de zeparapadox: volgens Dretske is het antwoord op de vraag of Saartje weet dat er zebra’s staan afhankelijk van de context. Zo waren er in een Palestijnse dierentuin ooit ezels geverfd als zebra’s en alleen in die context is het sceptisch alternatief relevant volgens Dretske. In tekst 1 zegt jurylid 7: “Stel dat dit gebouw instort”. Dit is een voorbeeld van een vergezocht scenario dat zich zou kunnen voordoen, maar voor de zaak is het niet relevant, terwijl de opmerking “Stel dat we het mis hebben” voor de zaak wel relevant is 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

2 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een omschrijving van creatieve abductie: de afleiding naar een weldoordachte, maar moeilijk te achterhalen verklaring van ervaringen 1
- een omschrijving van een afleiding naar de best mogelijke verklaring: een afleiding waarbij vanuit verschillende mogelijke verklaringen de best bij de informatie passende wordt achterhaald 1
- een argumentatie dat de conclusie van de oude man is gebaseerd op een afleiding naar de best mogelijke verklaring 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Bij creatieve abductie wordt er een weldoordachte, maar moeilijk te achterhalen verklaring gegeven op grond van weinig informatie: de informatie laat nog veel ruimte over voor alternatieve verklaringen 1
- Een afleiding naar de best mogelijke verklaring is gebaseerd op veel informatie en veel mogelijke verklaringen. De informatie laat zo weinig ruimte over dat er praktisch geen ruimte is voor alternatieve verklaringen 1
- De conclusie van de oude man is gebaseerd op een afleiding naar de best mogelijke verklaring. Het horen van de schreeuw, de bons op de vloer en de jongen die vervolgens het huis uit rent, zijn verschillende elkaar ondersteunende waarnemingen die veel informatie geven. Zij laten praktisch geen ruimte voor andere verklaringen dan de conclusie dat de jongen de vader heeft vermoord 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

3 maximumscore 5

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een weergave van de drie eisen voor een strikt bewijs van Moore aan de hand van de verklaring van de vrouw (per juiste weergave aan de hand van de verklaring één scorepunt toekennen): 3
  - eis 1 van Moore: de premisse verschilt van de conclusie. De conclusie is: de jongen heeft zijn vader vermoord. De premisse is: ze zag de jongen een mes in zijn vader steken. De premisse verschilt van de conclusie.
  - eis 2 van Moore: zeker weten. De vrouw weet zeker dat ze gezien heeft dat de jongen de vader neerstak.
  - eis 3 van Moore: de conclusie moet werkelijk volgen uit de premisse. Als de vrouw weet dat ze de jongen de vader zag neersteken, dan weet ze dat het niet iemand anders was die de vader neerstak.
- een weergave van een vergezocht sceptisch alternatief voor ‘de jongen heeft zijn vader doodgestoken’ 1
- een beschrijving hoe Moore op grond van het gezond verstand de sceptische redenering zou omdraaien aan de hand van de zin ‘de vrouw weet dat ze de jongen de vader zag vermoorden’; uitspraak 2 in de sceptische paradox vervalt 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Volgens Moore moet de getuigenis van de vrouw om een strikt bewijs te zijn, voldoen aan de volgende drie eisen: 3
  - Ten eerste moet de premisse verschillen van de conclusie, zoals in dit voorbeeld de conclusie is dat de jongen de vader heeft vermoord en de premisse is dat deze vrouw heeft gezien dat de jongen zijn vader met een mes heeft gestoken.
  - Ten tweede moet deze vrouw dan wel zeker weten dat ze dit heeft gezien.
  - Ten derde moet de conclusie ook werkelijk volgen uit de premisse. Het moet dus ook echt zo zijn dat als deze vrouw het steken met het mes heeft gezien, daaruit volgt dat de jongen zijn vader heeft vermoord.
- Een vergezocht sceptisch alternatief voor ‘de jongen heeft zijn vader doodgestoken’ is: er waren in dezelfde flat filmopnames voor een Hitchcock-film, waarbij een jongere man een oudere man met een mes aanviel 1
- De vrouw weet dat ze de jongen zag moorden; als ze weet dat ze de jongen de vader zag vermoorden, dan weet ze dat niet iemand anders de vader heeft vermoord. Moore is van mening dat het gezond verstand ons laat zien dat uitgaan van deze formulering voor gaat op de sceptische interpretatie, waardoor stap 2 in de sceptische paradox vervalt 1

Vraag	Antwoord	Scores
4	<p>maximumscore 2</p> <p>Een goed antwoord bevat de volgende elementen:</p> <ul style="list-style-type: none"> • een weergave van drie voorwaarden voor kennis: het moet a) een overtuiging zijn, die b) waar is en c) een goede rechtvaardiging heeft • een argumentatie dat de overtuiging ‘de jongen heeft met dit mes zijn vader doodgestoken’ een Gettier-geval lijkt maar het niet is: de waarheid van de gehele overtuiging ‘de jongen heeft met dit mes zijn vader doodgestoken’ staat nog ter discussie en dat is bij een Gettier-geval niet het geval 	<p>1</p> <p>1</p>
	<p>voorbeeld van een goed antwoord:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Volgens Gettier zijn er drie voorwaarden die tezamen niet voldoende zijn om van kennis te spreken: iemand weet iets dan en slechts dan als a) die persoon er van overtuigd is, b) dat het waar is, c) en als er een rechtvaardiging is voor die overtuiging • Edmund Gettier bedacht een aantal gevallen waarin een overtuiging waar en gerechtvaardigd was (en dus volgens de traditionele definitie als ‘kennis’ bestempeld zou moeten worden) en toch geen kennis bleek te zijn omdat iemand toevallig overtuigd was van de waarheid. De overtuiging ‘de jongen heeft met dit mes zijn vader doodgestoken’ lijkt op een Gettier-geval, doordat jurylid 8 wijst op de toevalligheid dat er meer van dit soort messen zijn. Toch is het uiteindelijk geen Gettier-geval, omdat je zou kunnen zeggen dat de waarheid van de gehele overtuiging ‘de jongen heeft met dit mes zijn vader doodgestoken’ nog ter discussie staat en bij een Gettier-geval is dat juist niet zo. De waarheid van de overtuiging moet bij een Gettier-geval, evenals bij de traditionele eisen, vaststaan 	<p>1</p> <p>1</p>
5	<p>maximumscore 2</p> <p>Een goed antwoord bevat de volgende elementen:</p> <ul style="list-style-type: none"> • een uitleg dat de Weense Kring de opvatting dat rechtspraak geen wetenschap is, zou ondersteunen onder voorwaarde dat getuigenverklaringen niet verifieerbaar zijn • een weergave van de kritiek met de Duhem-Quinestelling op het demarcatiecriterium voor wetenschappelijkheid van de Weense Kring: betekenis-holisme 	<p>1</p> <p>1</p>
	<p>voorbeeld van een goed antwoord:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Het gebruik maken van uitspraken van getuigen is volgens de Weense Kring onwetenschappelijk als er voor die uitspraken geen procedure bestaat om de uitspraak te verifiëren • Het is niet goed mogelijk om uitspraken op zich te verifiëren. Een uitspraak is altijd onderdeel van een netwerk van betekenissen, en daarom is verificatie altijd onderhevig aan de betekenis van de volledige theorie (holisme) 	<p>1</p> <p>1</p>

Opgave 2 Spiritueel scepticisme

6 maximumscore 4

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg dat McKenna in tekst 6 vanuit epistemologisch perspectief over solipsisme spreekt: hij stelt dat de kennisclaim over het bestaan van andere mensen niet meer is dan een onwaarschijnlijk geloof 1
- een uitleg dat solipsisme immuun is voor de sceptische problematiek omdat er voor een solipsist geen kloof is die overbrugd moet worden, want (per juiste toepassing van elk volgend perspectief 1 scorepunt toekennen): 3
  - metafysisch: er zijn geen andere bewustzijnsvormen;
  - epistemologisch: het eigen bewustzijn is zeker / vergissen in de eigen bewustzijnsinhouden is onmogelijk;
  - conceptueel: er zijn geen andere bewustzijnsvormen om met eigen begrippen te kunnen/moeten begrijpen.

voorbeeld van een goed antwoord:

- McKenna spreekt vanuit epistemologisch perspectief over solipsisme omdat hij als solipsist gelooft dat er in de hele wereld maar één bewustzijnsvorm is, hijzelf, en stelt dat het bestaan van andere mensen nooit meer kan zijn dan een onwaarschijnlijk geloof daarin. Hij stelt dus de kennisclaim over het bestaan van anderen ter discussie, terwijl hij zich niet de vraag stelt wat überhaupt wel of niet bewustzijn kan hebben (metafysisch), noch of we de begrippen die we hanteren om ons eigen mentaal leven te bevatten ook kunnen gebruiken om dat van andere mensen te bevatten (conceptueel) 1
- Solipsisme is immuun voor sceptische problematiek omdat er voor een solipsist geen kloof is die overbrugd zou moeten worden omdat: 3
  - er geen bewustzijnsvormen buiten die van de solipsist zijn (metafysisch);
  - de solipsist er zeker van is dat hij een bewustzijn heeft en zich onmogelijk kan vergissen in zijn eigen bewustzijnsinhouden (epistemologisch);
  - er geen andere bewustzijnsvormen zijn die de solipsist met zijn begrippen zou kunnen of moeten proberen te begrijpen (conceptueel).

Opmerking

Bij het eerste deelantwoord kan alleen een scorepunt worden toegekend aan een uitleg dat McKenna in tekst 1 vanuit epistemologisch perspectief over solipsisme spreekt.

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

7 maximumscore 4

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg dat de redenering ongeldig is omdat de conclusie niet logisch noodzakelijk uit de eerdere beweringen volgt / er een voor de conclusie noodzakelijke bewering ontbreekt 1
- een uitleg dat als de redenering wel geldig was geweest, deze niet overtuigend hoeft te zijn voor een pyrrhonist omdat hij zich niet per se committeert aan de waarheid van de opvattingen waarin hij gelooft 1
- een weergave van het onderscheid tussen ‘betekenis van waarheid’ en ‘criteria voor waarheid’ 1
- een argumentatie met het onderscheid tussen ‘betekenis van waarheid’ en ‘criteria voor waarheid’ of McKenna’s waarheidsopvatting aansluit bij de correspondentietheorie of bij de coherentietheorie van waarheid 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- De redenering is ongeldig want de conclusie volgt niet logisch noodzakelijk uit de eerdere beweringen, de premissen. Als alles waarheid is en bewustzijn bestaat, dan volgt daar niet noodzakelijk uit dat alles bewustzijn is. Om die conclusie logisch te rechtvaardigen zou een extra premisse moeten worden toegevoegd, namelijk dat waarheid en bewustzijn identiek zijn 1
- De redenering van McKenna is voor een pyrrhonist niet overtuigend omdat die nergens van overtuigd is en iets kan geloven zonder te geloven dat het ook waar is wat hij gelooft. Een pyrrhonist committeert zich zo min mogelijk aan de waarheid van opvattingen en onthoudt zich systematisch van opvattingen over wat daadwerkelijk het geval is 1
- Bij de betekenis van waarheid gaan we bijvoorbeeld uit van de waarheidsopvatting dat uitspraken overeenkomen of corresponderen met standen van zaken in de werkelijkheid. Als het echter gaat om criteria voor waarheid dan beoordelen we uitspraken bijvoorbeeld met de coherentietheorie van waarheid op basis van de mate waarin ze coherent zijn met opvattingen en theorieën die we reeds hebben 1
- Hoewel McKenna ervan overtuigd lijkt te zijn dat hij de ultieme definitie van waarheid tot zijn beschikking heeft, lijkt het er meer op dat hij een criterium voor waarheid in handen heeft op basis waarvan hij de betrouwbaarheid van de feiten beoordeelt die invulling moeten geven aan zijn wereldbeeld. De uitspraken van McKenna zijn daarom een coherente uitdrukking van zijn wereldbeeld en sluiten aan bij de coherentietheorie (maar daarmee corresponderen ze nog niet per se met de werkelijkheid) 1

Opmerking

Aan een filosofisch juiste argumentatie met het onderscheid tussen ‘betekenis van waarheid’ en ‘criteria voor waarheid’ dat de waarheidsopvatting van McKenna aansluit bij de correspondentietheorie van waarheid kan één scorepunt worden toegekend.

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

8 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een weergave van de twijfel van Descartes bij elk van de drie niveaus van zijn twijfelexperiment: a) we kunnen niet zeker zijn van onze zintuiglijke gewaarwordingen, b) elke ervaring zou in principe gedroomd kunnen zijn, c) een kwaadaardige demon kan ons de illusie van wiskundige zekerheden gegeven hebben 1
- een argumentatie met het begrip ‘wereldbeeld’ en tekst 8 dat het wat anders is om iets te begrijpen dan om iets te doorgronden: het twijfelexperiment theoretisch begrijpen is wat anders dan het een onderdeel maken van je wereldbeeld, waardoor het ook praktische gevolgen krijgt 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Volgens Descartes kunnen we systematisch twijfelen aan a) onze zintuiglijke gewaarwordingen omdat we er niet zeker van kunnen zijn, schijn bedriegt ons soms, b) of we dromen of wakker zijn omdat we nooit zeker weten of we aan het slapen zijn of aan het waken, en elke ervaring in principe gedroomd zou kunnen zijn, c) wiskundige zekerheden omdat een kwaadaardige demon slechts de illusie kan scheppen dat wiskundige uitspraken zeker zijn 1
- Een wereldbeeld is het geheel van opvattingen, waarden en normen dat iemand heeft en op basis waarvan iemand handelt, keuzes maakt en problemen oplost. Theoretisch begrijpen hoe het twijfelexperiment verloopt, is niet zo moeilijk. Maar deze twijfel doorgronden zoals McKenna in tekst 8 beschrijft, heeft ook praktische gevolgen. Pas als het twijfelexperiment deel gaat uitmaken van je wereldbeeld, van binnenuit wordt ervaren en bepaalt hoe je problemen oplost, keuzes maakt en handelt, zal McKenna stellen dat je het echt hebt doorgrond 1

Opmerking

Aan de weergave van de stappen van Descartes’ twijfelexperiment kan alleen een scorepunt worden toegekend als daarin alle drie de stappen zijn opgenomen.

9 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg met het begrip ‘verbeelding’ van een verschil tussen de opvattingen van Descartes en Hume over persoonlijke identiteit: reële substantie die niet kan worden verbeeld versus verbeelding vanuit afzonderlijke percepties 1
- een uitleg met het begrip ‘verbeelding’ van een overeenkomst tussen de opvattingen van Descartes en Hume over persoonlijke identiteit: verbeelding van het ‘ik’ geeft verkeerde / geen kennis over het ik 1
- een argumentatie met het rationalisme en het empirisme voor de opvatting over persoonlijke identiteit van Descartes of van Hume 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- Volgens Descartes is het 'ik' een geestelijke substantie, een denkend ding dat echt bestaat, waar ik me geen voorstelling van kan maken. Volgens Hume daarentegen is er geen reden om het bestaan van een bestendig en onafhankelijk zelf aan te nemen. Het geheugen maakt ons vertrouwd met opeenvolgende percepties die de suggestie van een persoonlijke identiteit geven. Maar iedere afzonderlijke perceptie van de geest heeft een afzonderlijk bestaan en identiteit behoort niet tot de onderling verschillende percepties. Identiteit is daarom volgens Hume slechts een fictieve eigenschap die we ons verbeelden 1
- Zowel Descartes als Hume stellen dat voorstellingen van ons 'ik' geen juiste weergave zijn van onze persoonlijke identiteit. De verbeelding kan volgens Descartes een uitdrukking van een droom zijn die niets te maken heeft met het idee dat ik heb van mijzelf als denkend ding. En volgens Hume heeft iedere afzonderlijke perceptie van de geest een afzonderlijk bestaan en behoort identiteit niet tot de onderling verschillende percepties; identiteit is een fictieve eigenschap die we ons verbeelden 1
- Volgens de rationalist Descartes hebben we wel een 'ik' omdat het vanuit de zekerheid van het denken noodzakelijk waar is dat ik een denkend ding ben en 'ik' daarom ook moet bestaan. Vanwege het ontbreken van zintuigelijke ervaring van onze identiteit komt de empirist Hume echter tot de conclusie dat die er ook niet is. Ik ben het met Descartes eens dat mijn persoonlijke identiteit bestaat, hoewel die waarneembaar noch voorstelbaar is, omdat ik al denkende tot die conclusie moet komen. Ik waardeer het denken als kennisbron namelijk meer dan de zintuigelijke ervaring 1

Opmerkingen

- *Het eerste deelantwoord: aan een uitleg van het verschil tussen het 'ik' als resultaat van verbeelding bij Hume en het rationeel kunnen inzien van het 'ik' bij Descartes kan ook een scorepunt worden toegekend.*
- *Het derde deelantwoord: aan een argumentatie voor het standpunt van Hume en/of een argumentatie vanuit een andere kentheoretische stroming kan een scorepunt worden toegekend mits ook het rationalisme en het empirisme in de argumentatie zijn opgenomen.*

Vraag	Antwoord	Scores
10	<p>maximumscore 3</p> <p>Een goed antwoord bevat de volgende elementen:</p> <ul style="list-style-type: none"> • een uitleg welk probleem bij elk van de drie onderdelen van Agrippa's trilemma in tekst 9 is te herkennen (per juist element 1 scorepunt toekennen): <ul style="list-style-type: none"> – In 'oneindige structuur' is 'verantwoording tot in het oneindige' herkenbaar (infinetisme), wat voor eindige wezens niet haalbaar is: voorbeeld oneindige drager. – In 'zelfdragende structuur' is 'elkaar wederzijds ondersteunende en samenhangende opvattingen' herkenbaar (coherentisme), waarbij coherente opvattingen tot een foutieve theorie kunnen leiden: voorbeeld cirkelredenering. – In 'magische structuur' is 'regressie die stopt bij opvattingen die uit zichzelf verantwoord zijn' herkenbaar (foundationalisme), waarbij onbeslist blijft welke opvattingen dit zijn: voorbeeld axiomatische denkfout. <p>voorbeeld van een goed antwoord:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Agrippa's trilemma gaat over de onmogelijkheid om onze opvattingen te verantwoorden omdat we daarvoor altijd weer andere opvattingen nodig zullen hebben: <ul style="list-style-type: none"> – wat McKenna Oneindige structuur noemt is in Agrippa's trilemma verantwoording tot in het oneindige, wat voor eindige wezens als de mens inderdaad een probleem vormt; – wat McKenna Zelfdragende structuur noemt, heet in het trilemma 'elkaar wederzijds ondersteunende en coherent en elegant samenhangende opvattingen'; maar die opvattingen kunnen samen toch tot een foutieve theorie leiden; – wat McKenna Magische structuur noemt is 'een regressie die pas stopt bij opvattingen die uit zichzelf verantwoord zijn'. Maar hoe moet worden bepaald wat die basisopvattingen precies zijn en wat maakt dat zij uit zichzelf verantwoord zijn, is een probleem. 	3
11	<p>maximumscore 3</p> <p>Een goed antwoord bevat de volgende elementen:</p> <ul style="list-style-type: none"> • een uitleg in welk opzicht Bayle het met McKenna eens is: bij het onderscheiden van waarheid en leugen ben je op jezelf aangewezen • een uitleg in welk opzicht Bayle tegen McKenna ingaat: volgens Bayle is religieuze kennis van absolute waarheid onmogelijk, terwijl McKenna van mening is spirituele kennis van absolute waarheid te bezitten • een argumentatie met Bayle of de sceptische twijfel en conclusies van McKenna wel of niet productief zijn voor een filosofische levenshouding 	1 1 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- Volgens Bayle zijn we, net als volgens McKenna, volstrekt op onszelf aangewezen bij het onderscheiden van waarheid en leugen 1
- Volgens Bayle is het onmogelijk om te weten of onze religieuze overtuigingen absoluut waar zijn. Dat staat lijnrecht tegenover wat McKenna vanuit zijn spirituele of religieuze perspectief stelt. Volgens McKenna is bijvoorbeeld de overtuiging 'Ik ben' absoluut waar 1
- Ik ben het eens met Bayle dat het onmogelijk is om te weten of onze religieuze overtuigingen absoluut waar zijn. McKenna hanteert een sceptische methode om tot spirituele verlichting te komen, maar dan gooit hij zijn scepsis overboord. Ik vind de conclusies die McKenna uit zijn sceptische twijfel trekt daarom niet productief voor een filosofische levenshouding. Vanuit een filosofische levenshouding blijf je immers open staan voor alternatieve verklaringen, maar McKenna's methode leidt tot absolute waarheden in plaats van tot openheid 1

Opmerking

Aan een argumentatie dat McKenna's sceptische twijfel en conclusies wel productief zijn voor een filosofische levenshouding kan ook een scorepunt worden toegekend mits daarin Bayles opvatting op een filosofisch juiste wijze is verwerkt.

Opgave 3 Herinneringen en haarkleur

12 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een weergave van de dispositionele analyse van Clementines haarkleur: het haar is blauw wanneer het in normale lichtcondities aan normale menselijke waarnemers als blauw voorkomt 1
- een weergave van de kritiek op het metafysisch scepticisme met het begrip 'responsafhankelijkheid': kleuren bestaan in de buitenwereld als dispositie 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Een dispositionele analyse van Clementines haarkleur gaat als volgt: het haar van Clementine is blauw wanneer het in normale lichtcondities aan normale menselijke waarnemers als blauw voorkomt. Kleuren bestaan in de buitenwereld als disposities om in normale lichtcondities aan normale menselijke waarnemers gekleurd voor te komen 1
- Kleuren zijn responsafhankelijke eigenschappen, dat wil zeggen dat de kleur van het haar van Clementine aanwezig is in het haar van Clementine als dispositie die vraagt om een respons. Het haar van Clementine heeft het in dit geval dus in zich om als blauw gezien te worden. Kleuren bestaan in de buitenwereld als disposities om in normale lichtcondities aan normale menselijke waarnemers gekleurd voor te komen. Dit bekritiseert het metafysisch scepticisme, omdat het een realiteit toeschrijft aan kleuren als disposities 1

13 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg dat het onderscheid in primaire en secundaire kwaliteiten helpt bij het verklaren van het stabiel bestaan van een object als het haar van Clementine: wat door verschillende zintuigen bevestigd wordt, moet wel bestaan 1
- een uitleg waarom Berkeley dit onderscheid verwerpt: volgens Berkeley geeft onze waarneming geen reden om de twee soorten kwaliteiten als verschillend te beschouwen 1
- een argumentatie voor Locke of Berkeley op basis van een afweging van hun posities 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- Locke maakt onderscheid tussen primaire en secundaire kwaliteiten om te verklaren dat de buitenwereld bestaat. Hij wil aantonen dat een object dat met twee verschillende zintuigen waargenomen kan worden meer waarschijnlijkheid heeft om te bestaan dan een object dat maar met een enkel zintuig waargenomen kan worden. Als Joel de kleur blauw ziet, komt het hem blauw voor, maar als hij het haar van Clementine zou zien en voelen, correspondeert dat met de feitelijke vorm 1
- Berkeley verwerpt dit onderscheid omdat hij stelt dat het niet mogelijk is verschil te maken tussen de verschillende kwaliteiten, omdat onze zintuigen ons niets vertellen over een vermeend verschil tussen een eigenschap als vorm en een eigenschap als kleur. Het is onbegrijpelijk en ongefundeerd dat sommige eigenschappen zouden blijven bestaan als ze niet worden waargenomen, en dat andere eigenschappen slechts bestaan voor zover ze worden waargenomen 1
- Ik ben het meer eens met Locke dan met Berkeley, omdat hij het bestaan van haarkleur en vorm alleen aanneemt als twee zintuigen dezelfde informatie geven. Ik kan me de positie van Berkeley wel voorstellen, maar zijn positie leidt volgens mij onvermijdelijk tot metafysisch scepticisme. Dat is de positie waarbij niet zeker is of er een buitenwereld bestaat. Als de buitenwereld niet bestaat, hoe verklaar je dan de stabiliteit en continuïteit van zintuiglijke ervaringen? Als verschillende zintuigen elkaar bevestigen, dan is dat volgens mij de beste verklaring voor het bestaan van de buitenwereld. Daarom ben ik het meer met Locke eens dan met Berkeley 1

Opmerking

Een antwoord waarin de kandidaat het meer eens is met Berkeley kan ook worden goed gerekend, mits op basis van een relevante filosofische afweging.

Vraag	Antwoord	Scores
14	maximumscore 3	
	Een goed antwoord bevat de volgende elementen:	
	<ul style="list-style-type: none"> • een uitleg met behulp van het gedachte-experiment van spectruminversie dat Clementine op verschillende manieren begrepen kan worden: verschillende mensen kunnen met dezelfde term verwijzen naar de waarneming van verschillende kleuren wat tot gevolg heeft dat Clementine verschillend wordt begrepen omdat ze zichzelf met haar haarkleur uitdrukt 	1
	<ul style="list-style-type: none"> • een uitleg dat spectruminversie volgens Wittgenstein een pseudoprobleem is: de betekenis van termen die kleuren aanduiden, wordt bepaald door het intersubjectieve gebruik ervan. Inversie van betekenis van kleuren is zinloos en daarom een filosofisch pseudoprobleem 	1
	<ul style="list-style-type: none"> • een uitleg dat twijfel over het bestaan van andere geesten volgens Merleau-Ponty een pseudoprobleem is: omdat de mens een psycho-fysische eenheid is, betekent het waarnemen van een handelend, menselijk lichaam direct het waarnemen van een persoon 	1
	voorbeeld van een goed antwoord:	
	<ul style="list-style-type: none"> • Het gedachte-experiment van spectruminversie gaat als volgt: stel dat Joel het haar van Clementine als rood zou zien, terwijl Clementine het blauw ziet. Maar als ze allebei geleerd hebben om die kleur rood te noemen, zouden ze er dan achter komen dat ze iets heel verschillends waarnemen? Op basis van dit gedachte-experiment is het immers mogelijk dat Clementine verschillend begrepen kan worden als zij zichzelf uitdrukt met de kleur van haar haar 	1
	<ul style="list-style-type: none"> • Volgens Wittgenstein is spectruminversie een pseudoprobleem, want de betekenis van woorden ontwikkelt zich niet in een isolement maar in het gebruik ervan door mensen. Als Clementine en Joel 'rood' gebruiken om de haarkleur van Clementine aan te duiden doet de taal zijn werk en leidt de vraag of door Clementine en Joel wel hetzelfde wordt waargenomen tot een zinloos sceptisch probleem. Een privétaal is immers ondenkbaar, omdat taal zijn werk dan niet zou kunnen doen 	1
	<ul style="list-style-type: none"> • Volgens Merleau-Ponty is onze ervaring van de wereld afhankelijk van de ervaring van een sociale wereld. De mens is immers een psycho-fysische eenheid van lichaam en geest: bij het waarnemen van een ander handelend menselijk lichaam neem ik de ander direct waar als eenheid van lichaam en geest. Door het waarnemen van die eenheid van lichaam en geest is het onmogelijk om het bestaan van deze andere geest te ontkennen en is twijfel daaraan volgens MP een pseudo-probleem 	1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

15 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg van het onderscheid tussen kennis door vertrouwdheid en kennis door beschrijving: kennis van onze bewustzijnsinhouden versus kennis van de buitenwereld op basis van afleiding van onze sense-data 1
- een argumentatie aan de hand van het onderscheid tussen deze twee soorten kennis of het fenomenalisme van Russell het motto van Lacuna ondersteunt of ontkracht 1
- een weergave van de kritiek van Husserl op dit fenomenalisme: omdat de menselijke ervaring altijd intentioneel is, zijn we onmiddellijk vertrouwd met de buitenwereld van objecten, en niet indirect via sense-data 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Kennis door vertrouwdheid hebben we volgens Russell van onze directe bewustzijnsinhouden zoals de sense-data. Ze zijn onmiddellijk en onbetwifelbaar. Daar tegenover staat kennis door beschrijving. Dat is kennis die we krijgen van logische constructies die sense-data samenvoegen 1
- Ik vind dat het motto van Lacuna ontkracht wordt, omdat een herinnering een bewustzijnsinhoud is waar ik me direct van bewust ben. Met het wissen van de herinneringen verdwijnt dan een deel van jezelf waar je direct vertrouwd mee bent. Daarom ontkracht het fenomenalisme van Russell dit motto 1
- Volgens Husserl hebben onze ervaringen altijd 'intentionaliteit'. De buitenwereld als objectieve werkelijkheid kan daarom nooit weggedacht worden, en het is onzinnig om kennis van de buitenwereld te beschouwen als logische constructie op basis van sense-data 1

Opmerking

Voor een argumentatie dat het fenomenalisme van Russell het motto van Lacuna ondersteunt kan ook een punt gegeven worden, mits de argumentatie filosofisch adequaat gebaseerd is op het onderscheid tussen kennis door vertrouwdheid en kennis door beschrijving.

5 Inzenden scores

Verwerk de scores van de alfabetisch eerste vijf kandidaten per examinator in het programma WOLF.

Zend de gegevens uiterlijk op 1 juni naar Cito.

De normering in het tweede tijdvak wordt mede gebaseerd op door kandidaten behaalde scores. Als het tweede tijdvak op uw school wordt afgenomen, zend dan ook van uw tweede-tijdvak-kandidaten de deelscores in met behulp van het programma WOLF.

6 Bronvermeldingen

---

tekst 1	Twelve Angry Men, 1957
tekst 2	Twelve Angry Men, 1957
tekst 3	Twelve Angry Men, 1957
tekst 4	Twelve Angry Men, 1957
tekst 5	Twelve Angry Men, 1957
tekst 6	Jed McKenna, Jed McKenna's theorie van alles, Samsara, 2014
tekst 7	Jed McKenna, Jed McKenna's theorie van alles, Samsara, 2014
tekst 8	Jed McKenna etc. Magazine Issue: 96 mei 2007
tekst 9	Jed McKenna, Jed McKenna's theorie van alles, Samsara, 2014
tekst 10	Jed McKenna, Jed McKenna's theorie van alles, Samsara, 2014
tekst 11	www.imsdb.com - Eternal-Sunshine-of-the-Spotless-Mind - ondertiteling